

STEVKA ŠMITRAN

GLI USCOCCHI

Pirati, Ribelli, Guerrieri tra gli Imperi Ottomano e Asburgico e la Repubblica di Venezia

(Venezia, 2008. 111 o).

A XVI. század első harmadában a Balkán félszigetről jelentős számú menekült érkezett az oszmán előrenyomulás következtében jelentős részében elnéptelenedett szlávón és horvát területekre. Szlavóniába a Habsburg hadvezetés privilégiumok fejében vlahokat telepített le és kötelezett katonai szolgálatra, a Dalmát tengerpartra és a vele szomszédos horvát területekre pedig az úgynevezett uszkokok menekültek Bosznia és Hercegovina hegyvidéki területeiről. Egy részüket a Kulpa folyó felső folyásának északi partvidékén fekvő Sichelberg környékén (ma a Szlovén Köztársaság déli része) telepítették le az ottani főhercegi birtokra. Katonai szolgálatuk fejében kiváltságokat (többek között adómentesség, tisztségviselők szabad választása) kaptak, s kapitányaik a károlyvárosi végvidéki főkapitány alárendeltségébe tartoztak.

A letelepítés azonban – földhiány miatt – mindössze 150 családot érintett. Így az uszkokok döntő részének az éppen akkor szerveződő horvát végvidék váraiban és részben az adriai-tengeri flotta hajóin kellett szolgálatot vállalnia a rendes havi zsold reményében. A tengerpartiakat azonban az akadozó ellátás arra kényszerítette, hogy gyorsan kitanulják a kalózkodás fortélyait, amivel a XVI. század végére komoly politikai bonyodalmakat okoztak. Šmitran a hajókat válogatás nélkül fosztogató uszkokok mintegy 80 éves történetét tárja olvasói elé, nem csupán a történelmi objektívitás szemüvegén keresztül. Ezt nem is várhatjuk el tőle, hiszen e nép tetteit számos legenda, s a délszláv népi kultúrkincs szerves részét képező egyháros hangszerre, a gusléra írt népdal örökítette meg. Így nem csodálkozhatunk, hogy a szerzőnek az uszkokok költészete iránti érdeklődéséből történelmi témájú alkotás született.

Šmitran három részre osztja művét. Egy általános képből indul ki, mely egyben problémafelvetés is. Majd az eredettől és a dalmát tengerpartra való érkezéstől halad az uszkokok fénykorán át egészen hanyatlásukig.

Kik is voltak, honnan származtak és milyen felekezethez tartoztak az uszkokok? Nevük jelentésének magyarázatára két elmélet is ismert. Egyrészt feltételezik, hogy a népnév eredetileg a szláv *uskočiti* szóból származik, amelyet rajtaütésként, vagy lesből való támadásként lehetne magyarra fordítani. Létezik egy másik magyarázat is, amit a szerző is elfogadhatóbbnak tart. Eszerint a szó menekültet jelentett, utalva horvát–dalmát területre érkezésük idején betöltött státuszukra. Az eredeti jelentéstartalomhoz később újabbak, tegyük hozzá pejoratívák tapadtak, mint például a kalóz, rabló, fosztogató, lázadó, hitszegő, zsvány, lator, orgyilkos, számkivetett, semmirekellő, útonálló. Šmitran úgy vélekedik, hogy mindezek a negatív jelzők Velencei Köztársaság propagandájának köszönhetően ragadtak az uszkokok nevéhez. A fogalmak tisztázásával kapcsolatban érdemes kitérnünk még egy problémára. A szerző is többször említést tesz munkájában a hajdukokról vagy hajdutokról, akik Bulgáriától Dalmáciáig az egész Balkán-félszigeten felbukkantak fosztogatva, rabolva és némelykor kalózkodva (a bolgár népköltészet legtöbb műve róluk készült, Hriszto Botev egyik leghíresebb művében Csavdár vajda életét örökítette meg). Az uszkokok és hajdukok közötti szoros kapcsolatot Ivo Senjanin esete példázza a legjobban. A derék hadfi Ivan Vlatković néven született valamikor a XVI. század közepén. Hajduk kapitányként harcolt Boszniában, Hercegovinában, Albániában, részt vett a tizenöt éves háborúban is, Klissza és Petrinja ostromában. Végül az uszkokok közé állt, 1612-ben elfogták és Károlyvárosban kivégezték.

Az Adriai-tenger rettegett tengerészei etnikai hovatartozásukat tekintve igen heterogén népségeket alkottak, ezért is kaphatták egyébként igen általános nevüket. Mint ahogyan már említettem, a legvalószínűbb azt tartják, hogy Bosznia és Hercegovina hegyvidékéről érkeztek első hullámaik. Emellett egyesek feltételezik, hogy a menekültek Dalmáciából, valamint

Szerbiából vándoroltak ide az Oszmán Birodalom hódítása elől. A szerző az 1530-as években a Habsburg Monarchia területére érkezettek számát 100 főben határozza meg, amely véleménye szerint a XVI–XVII. század fordulóján mintegy 2000 fegyverforgatóra emelkedett. Ez azt jelenti, hogy folyamatosan újabb és újabb hullámokban utánpótlást kaptak. Itt elsősorban a Balkán-félszigetről érkezettek, az eddig említettek mellett románokra, albánokra, esetenként fogságba esett törökökre gondolhatunk. Emellett felbukkantak kalandvágyó olaszok, velencei zsoldba fogadott és később dezertált katonák, valamint az sem kizárt, hogy egy-egy rosszul fizetett német gyalogos is az uszkokok között próbált szerencsét.

Felekezeti hovatartozásuk – az etnikaihoz hasonlóan – igen sokszínű képet mutat. Döntő többségük az ortodox rítust követte, de előfordultak közöttük katolikusok, valamint rekatolizált mohamedánok is. A forrásokban muszlim eredetűkre ragadványneveik utalnak: Murad, Turco Marco, Turco Ivan, vagy Gül-baba.

Az uszkokokat nem csupán etnikailag és felekezetiileg tekinthetjük heterogénnek, hanem belső szervezetük is differenciálódott. Élükön a maguk választotta vajdák (vojvoda) álltak. A tisztség apáról fiúra szállt, ám a címre méltóvá kellett válni: kivételes képességekről kellett tanúbizonyságot adni.

A szerző megállapítása szerint az általuk vezetettek három nagy csoportba sorolhatók: „casalini”, „stipendiati”, „venturini”. Az elsőhöz tartozók állandó házzal rendelkeztek Zenggben (a központjukban), ahol hozzátartozóikkal együtt éltek. Következő csoportjukba a „stipendiati”-k, azaz a fizetettek, tehát zsolddal rendelkezők tartoztak, akik között a vajda koruk, illetve bátorságuk szerint osztotta szét az eltartásukra kiutalt pénzt. A harmadik, s egyben legnépesebb csoporthoz az úgynevezett „venturini”-k, azaz a martalócok tartoztak. A zsákmány és ezzel együtt a megélhetés reményében leginkább ők adták a rablóportyákra indult hajók legénységét. Mindezeket tekintetbe véve talán nem tűnik erőltetettnek az uszkokok párhuzamba állítása, rokonítása a XVI–XVII. század más, szintén az Oszmán Birodalom, illetve a Krími Kánság előretörése által életre hívott szabad katonaközösségekkel, mint például a Rzeczpospolita kozákjaival, vagy a Magyar Királyság hajdúival.

A szerző röviden összefoglalja a XVI. század első harmadának geopolitikai helyzetét is. Az uszkokok három európai nagyhatalom határterületének metszéspontjában telepedtek le. Az Oszmán Birodalom balkáni expanziója elől menekülve kerestek maguknak új hazát az elnéptelenedett horvát–dalmát területen. Támadásaik elsősorban az általuk uralt tengerpartok, valamint hajók ellen irányultak. Egy egykorú forrás szerint amikor az uszkokok megközelítettek egy hajót, átkiabáltak: „Ha keresztények vagytok, nem lesz harc! Ha törökök, akkor ragadjátok meg fegyvereiteket!”

A Habsburg Monarchia – mint már említettem – az éppen kiépülő új határvédelmi rendszerébe tagolta be a területére érkezetteket. Akcióikat, ahogyan azt Šmitran is többször kiemeli, az egész XVI. század folyamán támogatták, vagy legalábbis szemet hunytak feletük. Jó együttműködésükre két példát hoznék fel. Egyrészt 1558-ban a Zengg felett magasodó Vratnik-hegyen Hans Lenković horvát–szlavón végvidéki főkapitány parancsára felépítették Nehaj erődjét. Másrészt vajdáikat Grazban többször is fogadták a Habsburg főhercegek (Károly, Miksa és Ferdinánd). Egy-egy magasabb rangú tisztségviselő ugyan maga is kivette a részét a fosztogatásokból, vagy részesült azok hasznából. Emellett Joseph Rabbata fellépését megelőzően az uszkokok, valamint a hozzájuk küldött biztosok és katonai tisztségviselők közötti kapcsolat harmonikusnak alakult, hiszen utóbbiak vagy nem tudták, vagy nem is akarták megakadályozni a velencei panaszokat kiváltó kalóztámadásokat.

Velence és az uszkokok kapcsolatát a Serenissima saját Adria-politikája, valamint a kereskedő köztársaság és az Oszmán Birodalom aktuális viszonya határozta meg. A Signoria fennhatósága az 1529. évi bolognai béke, valamint az 1563. évi friuli szerződés után az Adriai-tenger egészére – az abruzzói partokig és Pugliáig – kiterjedt. Ha háborúban állt az Oszmán Birodalommal (1537–1540 és 1570–1573), akkor szolgálatukba fogadta az uszkokokat és a hajdukokat is, s hősiességükért és hűségükért adományokkal jutalmazta őket. A békekötés után azonban Velence számára terheissé váltak volt szövetségeseik akciói, így igyekezett határozottan fellépni ellenük: a XVI. században az Oszmán Birodalom ellenőrzése alatt tartotta a Mediterráneum nagy területeit, leginkább a keleti részeket, ahol az Ázsiából és Afrikából érkező kereskedelmi útvonalak ta-

lálkozási pontja volt. Ezek alapvető fontossággal bírtak Velence számára, mely e kereskedelmi hálózat meghatározó, kelet és nyugat közötti közvetítő elemének számított. A Signoriának az 1570-es évektől kezdődően komoly konkurenciája is akadt, hiszen angol és holland hajók is megjelentek a Mediterráneumban, melyeknek sikerült kereskedelmi engedélyt kapniuk az Oszmán Birodalomtól. Velence ezért a békefeltételek között vállalta, hogy saját gályáit küldi az oszmán kereskedőhajók védelmére a kalózok (azaz az uszkokok) ellen és a későbbiekben úgy döntött, hogy átrakodja a törökök áruit a saját gályái által kísért bárkáiba. Erre az intézkedésre sarkallta a kereskedő köztársaságot az is, hogy ha nem a saját gályáit küldi az uszkokok megfékezésére, akkor az Oszmán Birodalom flottát indít az Adriai-tengerre, ezzel megszüntetve vagy erősen korlátozva Velence ottani érdekeit, hatalmát.

Velence nagypolitikai játszmái eredményeként az uszkokok 1573 követően immáron a Signoria felségterületei és hajói ellen is támadásokat intéztek, ami egyre feszültebb tette a viszonyt a viszonyt a kereskedő köztársaság és a Habsburg Monarchia között.

Stevka Šmitran művének harmadik részét az eseménytörténet leírásának szenteli. E ropant érdekes, ám a történelmi valóságot mondákkal, legendákkal átszótt fejezetekből néhány kulcsmomentumot emelnék ki.

Az uszkokok első nagyobb hullámát az 1520-as és 1530-as évek fordulóján Petar Kružić klisszai kapitány fogadta be és telepítette le a várban és környékén. Miután az utolsó dalmáciai erődöt egy oszmán haderő 1537-ben elfoglalta, tovább vándoroltak Zenggbe. A szerző részletesen foglalkozik azzal, ami igazán híressé tette őket, és amivel itt kezdtek el foglalkozni: a kalózkodással. Eszerint a tagolt dalmát tengerpart ideális környezetet nyújtott az uszkokok számára, akik tehetségesen kormányozták 10–13 méter hosszú hajóikat a szűk öblökben. Egy-egy ilyen „lélekvesztőn” 20–30 fő zsúfolódott össze, s 8–10 ember váltotta egymást az evezőknél. Az uszkokok leginkább a viharos tengeren voltak fürgék, ahol könnyedén megszökhetnek a velencei flotta ellenőrzési elől.

A hajótest a merülési vonala felett vörösre, alatta pedig, feketére volt festve. A két szín a vért és a halált szimbolizálja. Ezek arra szolgáltak, hogy félelmet keltenek az ellenségben.

Az uszkokok vezetői sokat költöttek ruházatra. Magyaros, díszes csattal ellátott hosszú ruhát, szőrmével díszített kucsmát és térdig érő hajóscizmát viseltek. Ezüsből készült szablamarkolatukba belevésítették nevüket és a saját nemzetségük által használt (kitalált) címet. Emellett rövidcsövű puskát, tört, és baltát, vagy buzogányt hordtak magukkal, olyan fegyvereket, melyek alkalmasak voltak védekezésre, támadásra, rabláshoz, vagy meneküléshez. Az uszkokok napokig, sőt hónapokig hajóztak. Az Adriai-tengert ellenőrző hajók elől barátságatlan, de jól védhető helyeken rejtőztek el. Nem meglepő, hogy a velenceiek között az a mondas járta: „Úgy tűnik, mintha a szél, a tenger és az ördög egyszerre segítené őket.”

A tizenöt éves háború időszakára kalóztámadásaik nyomán Szent Márk köztársasága, valamint a Belső-Ausztriát kormányzó grazi udvar között annyira elmérgesedett a viszony, hogy, egy lehetséges oszmán–velencei összefogástól tartva, az utóbbi is igyekezett megoldást találni. Ezért rendcsinálásra, azaz a renitens uszkokok kitelepítésére és megbüntetésére 1601-ban Joseph Rabattát biztosként Zenggbe küldték. Kegyetlen fellépése, és leginkább az, hogy az elmaradt zsold kifizetéséhez ő sem kapott pénzt, azt eredményezte, hogy 1602 szilveszterén a Juriša Hajdouk nevű vajdájuk elengedését követelő uszkokok betörték szállására és meggyilkolták. A legenda szerint fejét a Nehaj erőd egyik ablakába tették ki. Szívét kitepték, a testét megették (!), asszonyaik a vérét itták meg. 1613-ban hasonló – állítólag rituális – gyilkosság áldozatává vált Cristoforo Venier velencei hajóskapitány is. Az általa vezetett konvojt az uszkokok hat hajóval feltartóztatták. A legénység negyven tagját lemészárolták, a kapitányt Zengg közelébe hurcolták, ahol fejét vették, a testét pedig a tengerbe dobták. A legenda szerint fejét a győzelmi lakomán közszemlére tették, szívét megették és vérébe kenyert mártogattak.

A Szent Márk köztársasága és a Habsburg Monarchia között az uszkokok támadásai miatt visszafordíthatatlanul kiéleződött konfliktus azt eredményezte, hogy 1615 decemberében velencei csapatok hatoltak be az Isonzo völgyébe, s elfoglalták Gradiska várát. A gradiskai vagy uszkok háborút az 1617 augusztusában és szeptemberében lezajlott madridi és párizsi tárgyalások zárták le, melynek eredményeként Zenggben őrséget helyeztek el, míg az

uszkokokat kitelepítették a tengerpartról, s a horvát végvidék különböző területeiről

Stevka Šmitran szenvedélyesen ír a XVI. századi történelem még igen kevésbé feldolgozott eseményeiről. A könyv igazi különlegessége azonban abban rejlik, hogy a szerzőnek szinte személyes kapcsolatot sikerült teremtenie munkája hőseivel. Az uszkokok gyökereinek, népdalainak kutatásával a balkáni szláv népek önmegismerését segíti. A magyar törté-

netírás számára pedig azért lehet fontos a nép kutatása, mivel egyrészt – mint ahogy már említettem – sok szempontból hasonlóan tekinthetjük őket a Magyar Királyság hajdúihoz. Másrészt a tizenöt éves háború időszakában felmerült, hogy az uszkokokat az elnéptelenedett Tiszántúlra telepítik át, ám végül „Bocskai-angyalai” kaptak adományt erre területre.

Bagi Zoltán

SARUSI KISS BÉLA

A TERMÉSZET ÁLTAL MEGERŐSÍTETT VÁR

Murány végvár és uradalma a 16. század második felében

(Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1.)

(Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2008. 414 o.)

Sarusi Kiss Béla történész-levéltáros neve nem ismeretlen a magyar kora újkor kutatói előtt. A Szerző ugyanis rendszeresen jelentet meg tanulmányokat az egrri Dobó István Vármúzeum *Studia Agriensia* kötetsorozatában, de gyakorta találkozha(t)tunk Murány történetét taglaló írásaival szakfolyóiratok, mindeneke-lőtt a *Fons* hasábjain is. A szakmai közönség ezért is várta kíváncsian – és valljuk meg, türelmetlenül – a fiatal kutató 2005-ben megvédett doktori disszertációjának megjelenését. Az alábbiakban bemutatásra kerülő nagymonográfia megszületése már csak azért is említésre méltó esemény, mivel a *Disszertációk a Budapest Főváros Levéltárából* címet viselő kiadványsorozat nyitókötetét tarthatjuk kezünkben. Leginkább mégis annak okán kell hangot adnunk örömjünknek, hogy egy komplex, a hódoltság korának gazdaság-, had-, társadalom- és településtörténetét egyaránt gazdagító kötet kerülhet a közgyűjtemények polcaira. A kutatás ugyanis – kevés kivételtől eltekintve – nélkülözni kénytelen a szerzőktől a fentebbi diszciplínák területén egyaránt jártasságot kívánó végvártörténeti feldolgozásokat. Sarusi Kiss Béla monográfiája ezt a hiányt igyekszik pótolni Murány és uradalma XVI. századi történetének bemutatásával. Véleményünket mintegy megelőlegezve állíthatjuk: sikerrel.

„A Márssal társalkodó murányi Vénusz”, azaz Wesselényi Ferenc és Széchy Mária romantikus, Gyöngyösi István előadásában megismert története tette széles körben ismertté a ma Szlovákiában fekvő, „természet által megerősített” hegyi vár nevét. A Gömör megyei erősség – mint azt a birtoklástörténetét annak megépülésétől nyomon követő (szám szerint III.) fejezetből megtudhatjuk – a Tornallyaiak kezén volt a mohácsi csatavesztés idején. A polgárháború időszakában a kiskorú örökös, Tornallyai János gyámja, Basó Mátyás bitorolta a várat egészen annak 1549. évi bevételéig. Habsburg Ferdinánd ugyanis Niklas Graf zu Salm főhadparancsnok vezette – a kötetben értelemszerűen tág teret kapott – hadjáratral kényszerült azt elfoglalni önjelölt kapitányától. A királyi helyőrsége révén immáron végvárrá előlépő Murány ezt követően sem került vissza a jogos örökshöz, hanem az uralkodó nevében a Magyar Kamara vette kezelésébe. A birtokjog tekintetében csak a végvár és uradalmának 1602. évi elzálogosítása hozott változást.

A mintegy fél évszázados kamarai igazgatás magyarázatául a végvár stratégiai helyzete kínálkozik (V. fejezet). Az alsó-magyarországi bányavárosok előterében fekvő erősség és tartománya a nógrádi várak, különösen Fülel este (1554) után a formálódó bányavidéki fő-